

LENKOVICS BARNABÁS

A méltóság forradalma

„A magyar demokrácia válságban van. Válságban van, mert félelemben él. Kétféle félelem gyötri: fél a proletárdiktatúrától, és fél a reakciótól.” – írta Bibó István 1945-ben.^[1] Akkor még joggal félt mind a kettőtől, a hivatásos forradalmároktól és a hivatásos reakciósoktól. De a Jaltai Konferencia, Churchill úr és a Szovjet Vörös Hadsereg segédletével „győztek” a hivatásos forradalmár kommunisták, népi demokrácia helyett megvalósították a proletárdiktatúrát, negyven évre likvidálták a reakciós politikai erőket és a klerikális reakciós egyházakat, velük együtt teljes egészében a magyar demokráciát is. Ma, 2025-ben, egy emberöltővel a politikai rendszerváltozás után is feltehető a kérdés, válságban van-e a magyar demokrácia. Itthon és az Unióban a magyar kormány ellenfelei nem is kérdezik, hanem tényként állítják ugyanezt. Sőt egyesek szerint nem lehet válságban a magyar demokrácia, mert az nincs is, ami van, az nem az. Nézzünk mélyebben a kérdés/állítás mögé.

Ma a kérdés sokkal bonyolultabb, megválaszolása sokkal nehezebb. Mindjárt vissza lehet kérdezni: melyik (vagy milyen) magyar demokrácia van (vagy volna) itt válságban? Mert a politológia és az államtudomány azóta több mint egy tucat demokráciafajtát különböztet meg. Röviden, csak felsorolva a fontosabbakat: 1. közvetlen (helyi vagy országos, népszavazásos); 2. közvetett (képviseleti); 3. konszenzusos (közmegegyezéssel, együttműködő); 4. konszociális (érdekcsoportos, csoportarányos, egyeztető); 5. likvid (váltakozva közvetlen vagy közvetett); 6. pártmentes (pártok nélküli); 7. participációs (részvételi, az érintetteket bevonó); 8. deliberatív (diskurzív, mindent megtanácskozó); 9. illiberális (irányított, pszeudó, részleges, alacsony intenzitású, üres, hibrid); 10. szabadelvű (szabadságközpontú, liberális); 11. szovjet mintájú (demokratikus centralizmus); 12. többségi (arányos, vagy „a győztes mindent visz”); 13. oklokrácia (Platón: a csőcselék uralma, finomabban: az aljanép uralma). Mivel ezek tetszés szerinti arányokban és mértékekben kombinálhatók, „ahány ház, annyi szokás”, ahány demokratikus jogállam, annyi féle (szinte végtelen számú) demokrácia képzelhető el. Ennek történeti, gazdasági, szociális, kulturális – erősen determináló – okai vannak.

Most tegyük fel újból a kérdést: válságban van-e a magyar demokrácia, vagy ezt csak az egyre agresszívabb, akármilyen pártállású, hivatásos politikus ellenzék és az önmagát progresszívnek nevező, európai uniós, „balliberális”, „hungarofób”, hivatásos bürokrata politikusok állít-

[1] Bibó, 1986a, 15.

ják? A magyar nép talán már nem él félelemben, vagy legalábbis nem a demokrácia válságától, illetőleg nem csak a hivatásos (progresszív) forradalmároktól és a (konzervatív) reakciósoktól fél, mert újfajta fenyegető veszélyek gyötrik (más népekkel együtt): klímakatasztrófa, atom-világháború, globális népvándorlás, illegálistmigráns-invázió, nemzetközi terrorizmus, világjárvány, demográfiai válság (népességfogyás egyfelől, és túlnépesedés másfelől), hogy csak a fontosabbakat említsük. A magyar népet még valami – sajátosan magyar és történelmi ok – gyötri: a csalódás. (No meg a balsors, ami régen tépi!) Csalódott az 1989/90-es gazdasági és politikai rendszerváltásban, még inkább a rendszerváltó értelmiségi elitben, és azon belül az önmagát átmentő politikai osztályban, és – ahogyan a világ más népei is – úgy általánosságban: a politikában, az alapvető szabadságokban és az emberi jogokban, a törvényekben és a jogászokban, röviden: a demokráciában. Csalódott a társadalmi igazságosság és a politikai (és emberi) tisztesség hiánya miatt. Csalódott, mert a politikai elit a spontán privatizáció óta (az 1980-as évek közepe óta, tehát 40 éve) folyamatosan „magánosítja”, privatizálja az államosított és társadalmazott közvagyon, liberalizálja a korábbi tervgazdaságot és a mai piacgazdaságot, deregulálja a külföldi (globális) tőke útjában álló akadályokat. Az előző pártállami elit még a „kapcsolati tőkéjét” (szocialista összeköttetéseit, az „elvtársi segítségnyújtást”) kihasználva – a szocialista egyenlősdihez viszonyítva – szélsőségesen meggazdagodott, de közben – a figyelmet elterelve – másról, a szegények felemeléséről, érdekeik védelméről, az esélyek egyenlőségéről és a szociális biztonságról, szabadságról és demokráciáról beszélt. Előbb a politikai hatalmát gazdasági hatalomra váltotta, majd a gazdasági hatalmával élve vissza is szerezte hozzá a politikai hatalmat még három választási ciklusra. Ezzel szétrombolta a rendszerváltás illúzióját, hitel-telenítette az 1956-os szabadság és méltóság forradalmát és szabadságharcát, kiüresítette és formálissá tette a polgári demokráciát. Legmeggyőzőbb, máig fájó bizonyítéka ennek éppen az 1956-os, 50 éves jubileumi „ünnepség” rendőri terrorja 2006 őszén. A hatalom megszerzésének, visszaszerzésének és megtartásának módszerét – a politikai hatalomhoz gazdasági hatalom szerzését – gyorsan eltanulta és jobban is csinálta az új elit. A két elit egymást váltva, a tudatosan leértékelt állami/össznépi vagyonnal és az olcsó magyar munkaerővel csábította előbb a privatizátor „karvalytőkét”, majd a globális „transznacionális” tőkét (mégiscsak más, ha az a kizsákmányoló), ráadásul a piaci előnyökhöz még hatalmas adókedvezményeket, sőt állami támogatásokat is nyújtottak nekik. Közben azt kommunikálva, hogy mindez a magyar emberek elemi érdeke. Az államcsődöt is kockáztatva fenntartották, sőt bővítették és erősítették az állami paternalizmust, hogy ne lázadjon fel (ne csináljon forradalmat) a nép. Valójában a saját pénzosztó (költségvetési, redistributív) hatalmukat, és ezzel együtt politikusi egzisztenciájukat is bővítették és erősítették, bőkezűen jutalmazva önmagukat. Közben felnőtt egy még újabb generáció, amely az új uralkodóosztály tagjaként már készen kapva élvezi a jól jövedelmező hivatásos politikusi státuszt, és ugyanúgy kábítja, manipulálja és hiszékeny bolondnak nézi a népet, mint elődei. Jézus szerint ezzel már méltó a Gyehenna tüzéire (Máté 5:23.). Bibó István szerint

is az a vezető réteg, amelyik bolondnak nézi a saját népét, kihasználja annak hi-székenységét, intellektuális és szociális kiszolgáltatottságát, méltó a hatalomból való elkergetésre. Mint ahogy az is, amelyik indulati alapon, haragból és gyűlöletből politizál.^[2] És a nép – bár könnyű haragra gerjeszteni és gyűlöletre uszítani – tudja ezt, mert a szabadság 35 éve (egy teljes emberöltő) alatt megtanulta, mi a demokrácia: „a nép uralma, közelebbről egy olyan politikai rendszer, amelyben a nép, vagyis az átlagemberek összessége abban a helyzetben van, hogy vezetőit meg tudja válogatni, ellen tudja őrizni, és ha kell, el tudja kergetni”.^[3] Történelmi tapasztalat, hogy ehhez „Először az emberi méltóságnak egy alapvető felkelése van szükség. (...) Minden nagy demokrácia történetének kiindulópontjánál forradalom áll. (...) Ez a forradalom nincs kötve társadalmi és gazdasági fejlődési időszakhoz,” (...) „az emberi méltóság egyetlen forradalmának ...valamikor le kell zajlania ahhoz, hogy demokráciáról beszélhessünk.”^[4] Bibó szomorúan konstata-álta, hogy: „Ez a változás Magyarországon nem zajlott le. Megindultunk feléje 1825 és 1848 között, hogy azután 1849-ben végleg elakadjunk. Azóta voltak kisebb-nagyobb félforradalmaink és álforradalmaink.”^[5] De vajon a nagy, a valódi demokrácia születéséhez ma is forradalom kell?

Szerintem azóta nálunk, Magyarországon egyszer már lezajlott az emberi méltóság egyetlen nagy forradalma, 1956. október végén. A nép akkor emberarcú szocializmust, igazi demokráciát akart, mert amit előbb népi demokráciának neveztek, az nem volt se népi, se demokrácia, és ugyanez elmondható a későbbi elnevezésről, a szocialista demokráciáról is, aminek szintén „csak” két hibája volt: nem volt szocialista és nem volt demokrácia. Nagy forradalmunkat vérbe fojtották ugyan, most nem orosz cári, hanem szovjet-orosz segítséggel, nem sikerült az idegen megszálló hadsereget és a zsarnok kommunistákat elkergetni, de ettől még a méltóságunkat védő forradalmunkra büszkék lehetünk. A nép akkor az egyszer, de örök időkre kimondta, hogy elég volt! Elegendő volt a zsarnokságból, a kínzásból, a hazudozásból, a népbutításból, a megalázásból, a becsmérlésből, a szabadság hiányából: elég volt a nemzet, az egész nép méltóságának sárba tiprásából, „pártunk és államunk” hiteltelenségéből, az igazságtalanságokból és a politika erkölcsnélküliségéből (még ha ezt „kommunista erkölcsnek” nevezték is). Ha a zsarnokságtól, a közösségi méltóság tipikus megsértéseitől tartózkodik is – a demokrácia látszatának fenntartása érdekében – egy politikai elit, az igazságtalanság és az erkölcsnélküliség magában is elegendő az elkergetéséhez. *Iustitia regnorum fundamentum*: az igazságosság az országok talpköve; sok jó uralkodó jelmondata volt ez. A rossz uralkodók másként gondolták: nem baj, ha nem szeretnek, csak féljenek (ma inkább: függjenek) tőlem! A fondorlatosak persze régen pénzt szórtak a nép közé, hogy féljék is, de szeressék is őket. Ma jogokat, járandóságokat, gondoskodást és ígéreteket szórnak a nép közé. A nép

[2] Bibó, 1986b, 123.

[3] Bibó, 1986a, 50.

[4] Bibó, 1986a, 50-51.

[5] Bibó, 1986a, 50-51.

pedig – mint történelmünk során mindig, sőt egyre jobban – rászorul az állami gondoskodásra, a paternalizmusra. Az „uralkodó” elit magában mindig is kevés volt a paternalista uralkodáshoz, hűbéresekkkel vette körül magát, vagy ehelyett ma a hazai, az EU-s vagy a globális hűbérurak választanak maguknak uralkodó nemzetállami elitet. Akár arisztokrácia, akár politikai elit, így is, úgy is főurak ők, nekik is vannak hűbéreseik. Alá-fölé rendeltségben, hierarchiában működik a rendszer, amíg túrik a legalul lévők, a jobbágyok, akik minden felettes szint szolgálói, amíg szabad polgárrá nem válnak, öntudatra nem ébrednek: szabadságuk és méltóságuk tudatára. Amíg nem állnak meg a saját lábukon, amíg állami, felettes gondoskodásra és védelemre szorulnak, addig nem szabad emberek, addig szolgák. Addig túrik maguk felett az uralmat, aminek ki vannak szolgáltatva. De Európában „nyilvánvaló volt már a 18. századra, hogy az arisztokrácia társadalomteljesítményei tényleges kiváltságainak messze alatta maradnak”. Bibó István demokrata volt, nem félt kimondani: „Ugyanígy az egypárt-bürokráciával is megeshetik az, hogy pozitív társadalomszervező szerepből élődsi szerepbe vált át.”^[6] A rendszerváltó politikai elit 1986 és 1994 között gyakran hivatkozott Bibó Istvánra, aztán megfélekezett róla. Pedig illene emlékezni rá, jól ismerni és alkalmazni tanítását, így például észrevenni azt, hogy a mindenkorai politikai elit is funkciótlanná válhat, sőt a helyzet lehet annál is rosszabb. Tevékenységük nem egyszerűen alatta maradhat az önmagukat jutalmazó kiváltságaiknak, hanem szaldóját tekintve átmehet negatív értékelésbe. Több kárt okozhatnak, mint amennyi hasznot hoznak – politikai értelemben. A rendszerváltás 35 éve alatt szerzett, spontán privatizált köz- és magánvagyonokat a szocialista állami-össznépi és a szövetkezeti-csoport tulajdont a magyar polgárosodásra, a „Besitzbürgertum” (vagyonos polgárság) és a „Bildungsbürgertum” (művelt polgárság) megeremtésére kellett volna fordítani, az addigra már kialakult és megerősödött második gazdaság kistulajdonosi-kisvállalkozói körére kellett volna bízni, az erős és működőképes polgári demokrácia érdekében. Az jelentette volna a „nyugatosodást”, az európaiságot, az integrálódást Európába. Ahogyan Szelényi Iván hangsúlyozta 1990-ben: „a közeli jövő feladata az egész közép-európai térségben a tulajdonos polgárság értelmében vett polgárosodás. ...e polgárosodásnak – legalábbis kezdetben – igencsak magyar »kispolgárosodásnak« kell lennie.”^[7] A folyamat programmá formálása (erős tulajdonos polgárság hiányában) a politikai hatalmi elitté, új uralkodó politikai osztállyá előlépett értelmiségi polgárságra várt.^[8] Sajnos, mindhiába. Az új politikai osztály ezt nem teljesítette, mert nem is igényelte. Tudta, merre, tette, de nem azt, amit tennie kellett volna, hanem állítása szerint azt, amit tenni lehetett. Az államcsőd veszélyére, mint kényszerítő körülményre könnyű a felelősséget áthárítani. A Nyugaton akkor uralkodó neoliberális dogmák, a washingtoni doktrína alapján az amerikai nagykövet kézi vezérlettel irányíthatta a gazdasági rendszerváltást. Felelősség

[6] Bibó, 1986b, 48., 66.

[7] Szelényi, 1990, 75.

[8] Lenkovics, 1991, 198.

nélkül, a következményeket a népre hárítva, éppen úgy, mint előzőleg a kommunisták a saját dogmáik és uralmuk következményeit.

A demokrácia persze – az általános, egyenlő és titkos választójognak köszönhetően – széles vagyonos és magasan kvalifikált értelmiségi polgári réteg nélkül is működött, és működik ma is, de nem annyira értelmi, mint inkább csak érzelmi alapon, többnyire az irigység, a gyűlölet és a bosszú érzései alapján. És „természetesen” az így, ilyen alapon működő demokráciának egészen más lesz az eredménye. Még örülhet is a mindenkori, a politikai váltógazdálkodásban egymást váltó politikai elit, ha forradalom és erőszak nélkül, egy sima és egyszerű elkergetéssel, proteszt szavazással megússza: a népnek már 1989-ben sem tetszett forradalmat csinálni, és ma sem tetszik. Egyszer csinált, és akkor megmondta, soha többé nem kér a jog- és szabadságfosztásból, méltósága sérelméből, az alázásból. Ezt a helyzetet, a nép jóindulatát ki lehet használni. Van elég idő, hogy a rendszerváltó politikus elitek az egy emberöltőnyi tevékenységükről számot adjanak, elfogadható magyarázattal szolgáljanak, hogy hibáikat belásák, és ahol csak lehet, korrigáljanak. Egyszer, valamikor ennek is le kell zajlani, miként Bibó István szerint az emberi méltóság egyetlen nagy forradalmának. A hibákat belátni és jóvátenni, bocsánatot kérni az egyszerű emberek hétköznapi életében is nagyon nehéz, hát még a hatalomban! A belátáshoz és a bocsánatkéréshez nagy erő (*fortitudo*) kell, ettől az erősség az egyik legértékesebb emberi erény. Jó volna, ha mielőbb politikusi erénnyé válna. Ez a nép általi politikai megbocsátáshoz éppúgy nélkülözhetetlen, mint a bűnbánat az isteni irgalmassághoz és a kegyelemhez.

Nem szeretnék „az ördög ügyvédje” lenni, nekem nem tisztem a rendszerváltó politikai elitet mentegetni, de mert 2001 és 2016 között én is magas közhivatalokat viseltem – ombudsman és alkotmánybíró voltam –, a „saját házam előtt” söpörhetek. (Jézus szerint: mielőtt más szemében keresem a szálkát, vegyem ki a sajátomból a gerendát!) Mindkét funkció a jogállamiság alkotóeleme, a korlátok és ellensúlyok rendszerének része. A hatalmi túlkapásokkal, a közhatalommal való visszaélésekkel szemben védelmezik az állampolgárok alapvető szabadságait és az emberi jogait, amelyek egyúttal alkotmányos alapjogok is. Tevékenységüket – a jogállamisághoz illő módon – törvényi keretek között, a rájuk vonatkozó hatásköri szabályok alapján végzik. Ezek a keretek és hatásköri szabályok 1989-től napjainkig nagyon jelentősen változtak, szűkültek és módosultak. A részletes elemzést meghagyom a független és pártatlan jogtudomány művelőinek, annyit azonban általánosságban mondhatok, hogy a változások hűen tükrözték a demokratikusan választott, legitim főhatalom viszonyulását ezekhez az intézményekhez. Egyszerűbben szólva, az állam nem szereti se a korlátokat, se az ellensúlyokat, főleg ha azok az állandósult válságkezelési jellegű, „gyorsreakció” intézkedéseiben akadályozzák, hátráltatják. A politika taktikai lépésekben, rövid választási ciklusokban (sőt, azokon belül két érdemi évben) gondolkodik, így nehéz neki hosszabb távú, stratégiai (törvényhozási, jogi) tanácsokat adni, segítséget nyújtani. Már ha ezeket igényli egyáltalán, hiszen a pillanatnyi politikai haszonszerzés, a választási győzelem érdekli igazán. Így aztán az lett

az én filozófiám, hogy megpróbáltam segíteni, ahol és ahogyan tudtam, és ha igény is volt rá. Ebben a fő vezérlő elvem az igazságosság volt. Nem véletlenül, hiszen erre hívó emberként és jogász tanárként is Pál apostol tanított: „Te annak-okaért, én fiam, igyekezzél, hogy Isten előtt becsületesen megállj, mint olyan munkás, aki szegényt nem vall, aki helyesen hasogatja az igazságnak beszédét” (2Timótheus 2:1. és 15.). De hatottak rám szűkebb szakmám tudósainak az igazságosságról vallott nézetei is, ezeket írásaim tartalmazzák, itt és most csak John Rawls-t idézem. „Mint az emberi tevékenységek legfontosabb erényei, az igazság és az igazságosság nem tűnnek megalkuvást. (...) Az igazságtalanságba csak akkor törődhetünk bele, ha ezt még nagyobb igazságtalanság elkerülése teszi szükségessé. (...) a jól berendezett emberi egyesülésnek az igazságosság közös felfogása az alapokmánya. A létező társadalmak természetesen ritkán jól berendezettek ebben az értelemben. A közös igazságérzet lehetőséget teremt a társulás megszilárdítására. Eltérő célokat követő egyének között az igazságosság közös felfogása teremti meg a polgártársi kötelekeket.”^[9] „A társadalmi rendnek csakis abban az esetben szabad létrehoznia és biztosítania a jobb helyzetűek vonzóbb kilátásait, ha ez a kevésbé szerencsések számára is előnyös. (...) A gazdag és a szegény közötti egyre nagyobb különbség tovább ront az utóbbi helyzetén, s ez megsérti a kölcsönös előnyösség és a demokratikus egyenlőség elvét.”^[10] „Az igazságosság kötelessége alapvető természetes kötelesség. Ez a kötelesség azt kívánja tőlünk, hogy támogassuk a meglévő igazságos intézményeket és teljesítsük ránk vonatkozó előírásait. Továbbá arra készítet, hogy segítsünk kialakítani új igazságos intézményeket.”^[11] Akár ombudsmanként, akár alkotmánybíróként, ma sem ajánlhatnék mást sem magamnak, sem utódaimnak, sem a politikai elitnek. A politikában és a közösségi médiában – miután az ellenzék legújabb indulatos vezére előrehozott választásokat követelt – folyik a vita arról, van-e kormányváltó hangulat Magyarországon. Szerintem nincs, mint ahogyan forradalmi helyzet sincs. A tudományos szocializmus egyik tétele volt (de ettől még igaz lehet), hogy „forradalmi helyzet akkor alakul ki, amikor az uralkodó osztályok már nem tudnak a régi módon kormányozni, az elnyomottak pedig már nem akarnak a régi módon élni”. Ebben a „régiben” értelemben nincsenek ma már sem uralkodó osztályok, sem elnyomottak, a nép pedig a régi módon, állami gondoskodásban akar továbbra is élni. A politikai elitet azonban sokan tekintik politikai osztálynak, így új uralkodó osztálynak is tekinthető. A politikai kultúra viszont folyamatosan hanyatlik, a politikai életben van bőven harag és gyűlölet, uszítás és hergelés, agymosás és manipuláció, és ez nem méltó az emberhez, se a demokráciához, mert sérti az emberi méltóságot. Ezért, de csak ezért és csak ennyiben időszerű ma is a méltóság egyetlen nagy forradalma, nemcsak nálunk, hanem az Európai Unióban is, és szerte a világon. A helyzet viszont ma nehezebb, mint 300–400 évvel ezelőtt, a felvilágosodás és polgárosodás korában volt. Fel-

[9] Rawls, 1997, 22-23.

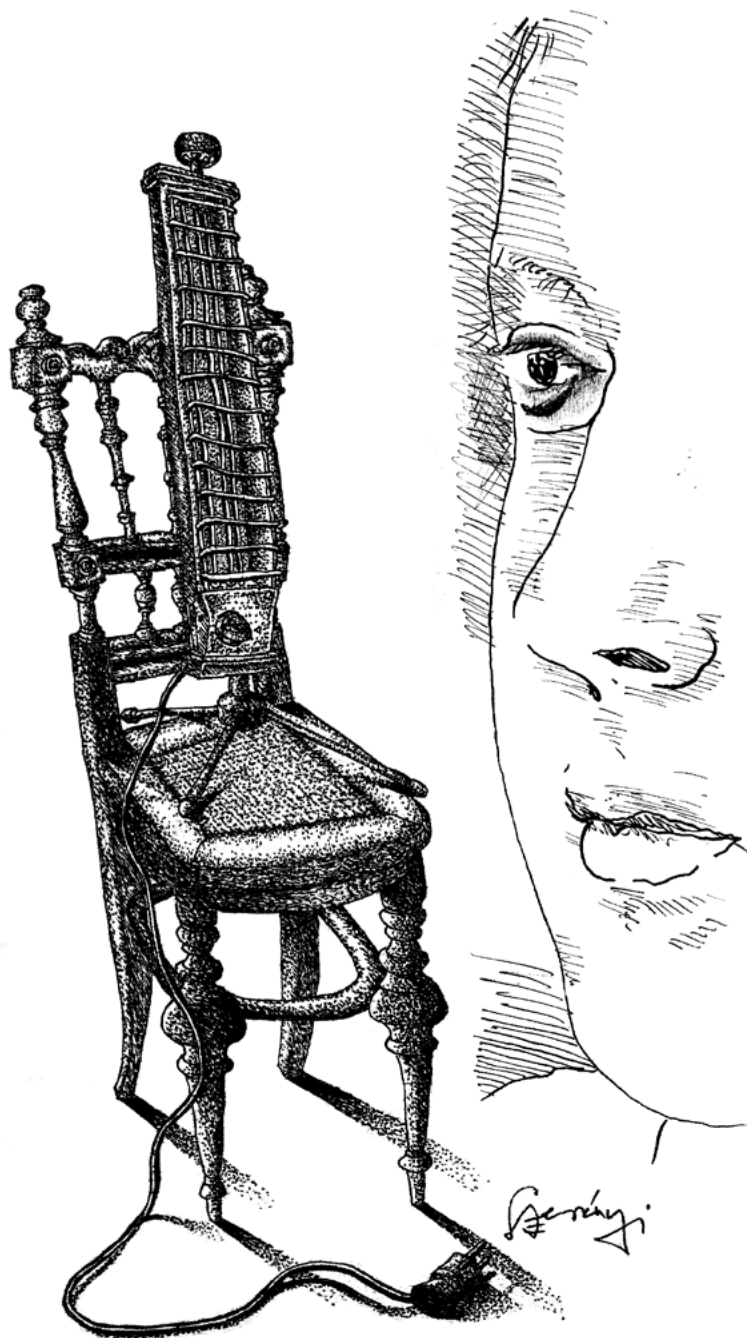
[10] Rawls, 1997, 104., 107.

[11] Rawls, 1997, 149.

gyorsult az idő, és az új, már említett kihívások és a fenyegető veszélyek olyan komplex tudást, széles összefüggésekben való újfajta (de az is lehet, hogy a régi: körütekintő és előrelátó) gondolkodást követelnek, amivel csak nagyon kevesen rendelkeznek, még a tudomány világában is. A demokrácia pedig nem a tudósok és nem a tudomány világa. De ha egy orvosi beavatkozáshoz a beteg tájékozott beleegyezése szükséges, ugyanez igaz a „beteg társadalom” életébe való politikai és jogi beavatkozásra is. A demokratikus vitához, a politikai közmegegyezéshez és felhatalmazáshoz, a hatalom legitimálásához viszont széleskörű, alapos és korrekt tájékoztatásra és tájékozódásra, vitakultúrára és együttműködési készségre van szükség. Ezt sokkal nehezebb megteremteni, elérni, mint egy forradalmat csinálni, tüntetni vagy fellázadni. De régóta tudjuk, hogy jó demokráciát csinálni sokkal fárasztóbb és költségesebb, mint egy rossz diktatúrát. És mivel csak a jó demokrácia méltó az emberhez, csak az szolgálja a szabadságot és az emberi méltóságot, a megteremtését egyszer, valamikor el kell kezdeni. Amit ma megtehetsz, azt a legjobb azonnal elkezdni, holnap még nehezebb lesz, mert még bonyolultabb és még veszélyesebb lesz a világ, és benne az ember és a politika is.

IRODALOM

- Bibó István (1986a): *Válogatott tanulmányok. 2. kötet.* Magvető Kiadó, Budapest.
- Bibó István (1986b): *Válogatott tanulmányok. 3. kötet.* Magvető Kiadó, Budapest.
- Kukorelli István – Szoboszlai-Kiss Katalin (2024): *Aki a tízparancsolata szerint élt. Bibó István emlékezete.* Méry Ratio Kiadó.
- Lenkovics Barnabás (1991): *Tulajdonjogi rendszerváltozás.* Kandidátusi értekezés. MTA Könyvtára, Kézirattár, Budapest.
- Rawls, John (1997): *Az igazságosság elmélete.* Osiris Kiadó, Budapest.
- Szelényi Iván (1990): Új osztály, állam, politika. In: *Replika.* 1990/2. sz.
- Szoboszlai-Kiss Katalin (2022): Párhuzamos életrajzok: Bibó István és Szókratész. In: *Jog-Állam-Politika: Jog- és politikatudományi folyóirat. Ünnepi különszám a 70 éves Kukorelli István tiszteletére.* 2022/2. különszám.

Szerényi Gábor grafikája